

Project Erfgoedzorg in de kunstensector

Actie 1: Terreinverkenning

Auteur: Sanne Van Bellingen (PACKED vzw)

Feedback door de werkgroep en stuurgroep

16/12/2013

PACKED vzw

Delaunoystraat 58 bus 23, 1080 Brussel

sanne@packed.be

Het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' wordt uitgevoerd met financiële steun van de Vlaamse overheid

Met steun van de
Vlaamse overheid

PACKED

Expertisecentrum Digitaal Erfgoed

0 Inleiding project Erfgoedzorg in de kunstensector

Het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' heeft als doel binnen de kunstensector de bewustwording om de zorg voor het eigen archief te stimuleren.¹ Hiernaast wil het project ook een operationele invulling opstellen voor de subsidievoorwaarde '*zorg voor eigen archief*' uit het Kunstendecreet en hier bruikbare tools voor aanreiken via een online toolbox. Het project sensibiliseert tevens de kunstensector rond de aspecten duurzaamheid en preservatie in creatie, ontsluiting en presentatie.

De eerste actie van het project omvatte een terreinverkenning en overleg met het achterliggende netwerk van het project, voornamelijk de expertisecentra en steunpunten voor de (amateur)kunsten, die vanuit de cultureel-erfgoedsector de kunstensector vertegenwoordigen. Doel van deze terreinverkenning is om:

1. de betekenis van de termen *archievezorg* en *erfgoedzorg* voor de kunstensector in te vullen;
2. de bestaande behoeften en expertise in kaart te brengen;
3. de ontbrekende expertise in kaart te brengen.

Een in omvang beperkte stuurgroep werd samengesteld om PACKED vzw bij de uitvoering van dit project te begeleiden. De stuurgroep fungeert als klankbord voor het opvolgen, bijsturen en bewaken van alle acties die binnen dit project worden ondernomen. De stuurgroep bestaat voornamelijk uit de steunpunten en expertisecentra uit de cultureel-erfgoedsector als vertegenwoordigers van de verschillende kunst disciplines. Een kleinere werkgroep, waarin ook alle disciplines opgenomen werden, werd opgericht om zich te buigen over de inhoudelijke aspecten van het project.

Aan de hand van individuele gesprekken met de leden van de stuurgroep van het project kwam de hierna volgende terreinverkenning tot stand. De cursieve tekstonderdelen duiden op citaten uit teksten of decreten en praktijkvoorbeelden uit de kunstensector die ter sprake kwamen tijdens de terreinverkenning.

Voor deze terreinverkenning zijn gesprekken gevoerd met de stuurgroep: Mariet Calsius (AMVB, vanaf oktober 2013 Resonant), Klaas Jaap van der Meijden en Heidi Moyson (Resonant), Bart De Nil (Faro), Bart Magnus (VTi), Michel Vermote (ABV, Amsab-ISG), Eline De Lepeleire en Staf Vos (Het Firmament), Sylvia Matthys (Forum voor Amateurkunsten), Dirk De Wit en Dries Moreels (BAM) en Sofie De Caigny (CVAa).

Door tevens in gesprek te gaan met verschillende collectiebeherende instellingen in de cultureel-erfgoedsector hoopt het project deze ook te betrekken en te sensibiliseren met betrekking tot de zorg van het kunstenerfgoed. Gesprekken zijn gevoerd met Hendrik Ollivier (Amsab-ISG), Godfried Kwanten (KADOC), Leen Van Dijck (Letterenhuis), Iris Paschalidis (S.M.A.K.), Barbara De Jong (Mu.Zee) en Jan De Vree en Evi Bert (M HKA). Verder werden ook gesprekken gevoerd met Gustaaf Janssens (interuniversitaire Master na Master 'Archivistiek: Erfgoedbeheer en Hedendaags documentbeheer', K.U.Leuven), Frank Scheelings (interuniversitaire Master na Master 'Archivistiek: Erfgoedbeheer en Hedendaags documentbeheer', VUB) en Nicolas Mazeure (provincie Vlaams-Brabant).

¹ De kunstensector omvat binnen het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' de volgende kunst disciplines: beeldende en mediakunst, podiumkunsten, muziek, vormgeving, architectuur en letteren, zowel voor de amateur- als professionele kunstensector.

Inhoudsopgave

0	Inleiding project Erfgoedzorg in de kunstensector	2
1	Terreinverkenning	4
1.1	'Zorg voor eigen archief' in het Kunstendecreet.....	4
1.2	Wat is de doelgroep / publiek dat wordt aangesproken binnen het project Erfgoedzorg in de kunstensector?.....	6
1.3	Wat is <i>erfgoed</i> / <i>archief</i> van de kunstensector?	7
1.3.1	Definities.....	7
1.3.2	Onderdelen van het archief.....	8
1.3.3	<i>Het archief en de collectie</i> van een kunstenaar of kunstensector	11
1.4	Waarom zorg dragen voor het archief en de collectie in de kunstensector?	12
1.5	Wat zijn obstakels waarom weinig/niet aan archief- en collectiezorg wordt gedaan?.....	13
1.6	Welke zijn mogelijke redenen en tijdstippen waarom men start met archief- en collectiezorg?	15
1.7	Welke zijn de behoeftes die de stuurgroep signaleert met betrekking tot de zorg voor het archief in de kunstensector?	16
1.8	Expertise	19
1.8.1	Waar situeert deze zich (en in welke vorm)?	20
1.8.2	Welke aspecten van archief- en erfgoedzorg komen in de bestaande expertise aan bod?	25
1.9	Toolbox.....	27
1.9.1	Afstemmen met bestaande initiatieven	27
1.9.2	Nieuwe expertise.....	27
2	Conclusie.....	29
	Addendum: werkpunten	31
3	Actieplan.....	32

1 Terreinverkenning

1.1 'Zorg voor eigen archief' in het Kunstendecreet

Binnen het Kunstendecreet (2008) staat het *'zorg dragen voor het eigen archief'* geformuleerd als een basisvoorwaarde voor organisaties om in aanmerking te komen voor werkingssubsidiëring (art. 7, §1, °11).² De bepalingen betreffende de zorg zouden later nog opgesteld worden door de Vlaamse overheid. In verband hiermee is enkel de tekst 'Tips en aandachtspunten m.b.t. de subsidievoorwaarde 'zorg dragen voor het eigen archief' uit het kunstendecreet' verschenen, waarin heel bondig de basiselementen uit de archiefzorg worden opgenomen. Deze tekst werd opgesteld door het Agentschap Kunsten en Erfgoed en geldt eerder als advies, dan als norm. Hij legt bondig uit wat de Vlaamse overheid verstaat onder *archief* en *zorg dragen* en geeft meer uitleg over de belangrijkste principes, bewaarniveaus, de selectie en de preservatie of bewaring. Dezelfde tekst werd overigens teruggevonden bij de 'Handleiding bij het Cultureel-erfgoeddecreet', m.b.t. het verkrijgen van een kwaliteitslabel. De richtlijnen die in deze tekst aangehaald worden blijven bewust erg vaag, te algemeen om specifieke noden/problemen het hoofd te kunnen bieden.

De Memorie van Toelichting bij het Kunstendecreet (2003) stelt³:

"de zorg voor het erfgoed van de kunstensector (theaterteksten, video's, grafiek, geluidsdragers etc...) is een buitengewoon belangrijk aandachtspunt, maar valt grotendeels buiten het aandachtsgebied van dit decreet [bedoeld wordt het Kunstendecreet, nvdr.]".

"In het kader van het gevoerde erfgoedbeleid wordt de problematiek van archivering ook onder de aandacht gebracht van de kunstorganisaties; de vaststelling is dat kunstorganisaties zich soms te weinig bekommeren om hun eigen geschiedenis. Om voortaan in aanmerking te komen voor een structurele ondersteuning dienen de organisaties zich te engageren om zorg te dragen voor het eigen archief. Voor technische bijstand of begeleiding kunnen ze beroep doen op de steunpunten."

De zorg voor archieven komt aan bod in zowel het Archiefdecreet (2010)⁴ als het Cultureel-erfgoeddecreet (2012)⁵.

Binnen beide decreten wordt echter geen expliciete melding gemaakt van de zorg voor het eigen archief of het erfgoed van de kunstensector. Wel wordt in het Cultureel-erfgoeddecreet van 6 juli 2012 als voorwaarde voor het verkrijgen van het kwaliteitslabel gesteld dat een collectiebeherende erfgoedorganisatie:

"het cultureel erfgoed van de mens en zijn omgeving verzamelt, in stand houdt, onderzoekt, bekend maakt en tentoonstelt met het oog op studie, educatie en ontspanning".

Desondanks is binnen het Kunstendecreet de archiefzorg wel een basisvoorwaarde voor subsidiëring. Verder staat in het Kunstendecreet vermeld dat kunstorganisaties zich met vragen omtrent de zorg

² Alle informatie m.b.t. het Kunstendecreet kan gevonden worden op de website van het Agentschap Kunsten en Erfgoed: http://www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/2504947-Kunstendecreet.html#ppt_2505002

³ De Memorie van Toelichting van het Kunstendecreet kan gevonden worden op de website van het Agentschap Kunsten en Erfgoed: <http://www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/699788-Kunstendecreet.html>

⁴ Zie: http://www.bestuurszaken.be/sites/bz.vlaanderen.be/files/20100805_Staatsblad_Archiefdecreet.pdf

⁵ Zie: <http://www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/5589979-Cultureel-erfgoeddecreet+van+2012.html>

voor het eigen archief kunnen richten tot de (kunsten)steunpunten, voor zowel technische bijstand als begeleiding.

In de tekst 'Tips en aandachtspunten m.b.t. de subsidievoorwaarde 'zorg dragen voor het eigen archief' uit het kunstendecreet' houdt 'zorg dragen' in dat men zich bewust is van het belang van het bewaren, de schoning en de ontsluiting van het archief (via Archiefbank Vlaanderen). Men dient ook voldoende kennis te hebben van de aanspreekpunten in de kunsten- en de cultureel-erfgoedsector. De definitie van 'het eigen archief' stelt dat de archiefstukken ontvangen of opgemaakt moeten zijn door en in functie van de eigen organisatie, werking en activiteiten. Archiefstukken hebben bewijskracht, zijn van belang (voor correspondentie en administratie) en kunnen een culturele en wetenschappelijke waarde hebben.

In 2013 werd een voorstel geformuleerd voor een nieuw Kunstendecreet.⁶ Hierin wordt verschillende malen de nadruk gelegd op het belang van archief- en erfgoedzorg.

Er worden in hoofdstuk 5 (algemene toelichting, bepalingen over betaling, toezicht, reserve en sancties) sanctievoorwaarden gekoppeld aan de zorg voor het eigen archief om het toezicht transparanter te maken:

"voor inbreuken op voorwaarden die een meer kwalitatieve toetsing vereisen en die niet meer kunnen recht gezet worden (namelijk getrouwe uitvoering actieplan, naleving boekhoudwetgeving, naleving cao, zorg voor eigen archief), hanteert het decreet een systeem van financiële sanctievoorstellen, waarbij de Vlaamse Regering de beslissingsbevoegdheid heeft en de subsidieontvanger een bezwaarmogelijkheid krijgt"

In hoofdstuk 6 (algemene toelichting, verhouding tot andere decreten) wordt de zorg voor het cultureel erfgoed van de kunstensector als een belangrijk aandachtspunt aangehaald. De expertisecentra voor erfgoed moeten zorgen voor de ondersteuning van de kunstensector voor hun archiefzorg:

"daarom wordt de zorg voor het eigen archief als basisvoorwaarde voor een structurele ondersteuning ingeschreven in het Kunstendecreet. Kunstenorganisaties kunnen voor de zorg voor en ontsluiting van het cultureel erfgoed begeleid worden door cultureel-erfgoedorganisaties die binnen het cultureel-erfgoedbeleid een expertiserol opnemen. Het Cultureel-erfgoeddecreet (2012) ondersteunt en subsidieert het cultureel-erfgoedveld, het loopt parallel met de subsidiëring van het kunstenveld vanuit het Kunstendecreet. Het Cultureel-erfgoeddecreet heeft het stimuleren van de kwaliteitsvolle en duurzame zorg voor en ontsluiting van het cultureel erfgoed als doel"

Over de musea voor hedendaagse kunsten vermeldt het voorstel:

"de werking van een aantal musea bevindt zich op het snijvlak van de kunsten en het erfgoed. De musea voor moderne en/of hedendaagse kunst bevinden zich in het spanningsveld tussen kunsten en erfgoed omdat ze twee soorten werkingen combineren: een museale werking en een werking als creatie- en presentatieruimte voor hedendaagse beeldende en toegepaste kunst. Het

⁶ Het voorstel voor het nieuwe Kunstendecreet vind je hier: <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2012-2013/g2157-1.pdf>. Het nieuwe Kunstendecreet werd in het Vlaams Parlement goedgekeurd op 04/12/2013. Alle informatie in verband met het nieuwe Kunstendecreet is vindbaar op de website van het Agentschap Kunsten en Erfgoed: [http://www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/8875583-Naar+een+nieuw+Kunstendecreet+\(2013\).html](http://www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/8875583-Naar+een+nieuw+Kunstendecreet+(2013).html)

spreekt voor zich dat de positionering van deze musea mee het hedendaagse kunstenlandschap van morgen bepaalt en ze als dusdanig best in beeld wordt gebracht"

Het 'zorg dragen voor eigen archief' wordt vermeld bij Kennisopbouw en kennisdeling (artikelsgewijze toelichting, art. 28, §2, °6):

"de aanvragers leveren aantoonbare inspanningen om de opgebouwde kennis/expertise (zowel inhoudelijk/artistisch, als technisch, productioneel en/of zakelijk) te verzamelen, bewaren, beheren, bewerken, delen. Ook zorgdragen voor het eigen archief maakt hier deel van uit"

Ook als bijkomende subsidievoorwaarde voor organisaties die een werkingssubsidie ontvangen wordt de zorg voor het eigen archief geformuleerd (voorstel Kunstendecreet, art. 50, §2, °3 a).

Dus ook in het nieuwe Kunstendecreet uit 2013 wordt de archiefzorg voor de kunstensector als verplicht vastgelegd. Het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' wil een werkbare invulling geven aan het zorgdragen voor het eigen archief, aangezien de Vlaamse overheid zelf een dergelijke invulling openlaat. Het uitvoeringsbesluit bij het nieuwe Kunstendecreet wordt in 2014 opgesteld en gepubliceerd.

1.2 Wat is de doelgroep / publiek dat wordt aangesproken binnen het project Erfgoedzorg in de kunstensector?

Gesubsidieerde kunstensector

In het Kunstendecreet (2008, 2013) worden volgende professionele organisaties opgenomen: kunstencentra, festivals, organisaties voor Nederlandstalige dramatische kunst, dans, muziektheater, audiovisuele kunsten, kunsteducatie, sociaal-artistische werking en beeldende kunst, muziekgroepen en -ensembles, concertorganisaties, muziekclubs, werkplaatsen, instellingen van de Vlaamse Gemeenschap, architectuur- en vormgevingsorganisaties en kunstenaars.

Dit is een hele brede en verscheiden sector. Er worden zowel personen als organisaties van verscheiden groottes opgenomen. Personen en organisaties, structureel gesubsidieerd vanuit het Kunstendecreet, zijn zoals gezegd gebonden aan een plicht voor de zorg voor hun eigen archief. Deze subsidievoorwaarde geldt niet bij projectsubsidies of subsidies voor creatieopdrachten, tenzij de archiefzorg als extra voorwaarde wordt geformuleerd.

Niet-gesubsidieerde kunsten

Naast de professionele, gesubsidieerde sector is het tevens zinvol om de amateurkunsten en de professionele, niet-gesubsidieerde sector te betrekken. Hoewel deze niet gebonden zijn aan een zorgplicht vanuit het Kunstendecreet, behoren ze ook tot de kunstensector. Het gesubsidieerde kunstenveld is slechts één onderdeel van het kunstenveld in Vlaanderen en Brussel. De archieven en collecties van niet-gesubsidieerde organisaties en personen kunnen een opmerkelijke aanvulling en meerwaarde betekenen.

Door de amateurkunsten en de professionele, niet-gesubsidieerde sector bij voorbaat uit te sluiten, zou er worden voorbijgegaan aan een groot deel van de sector. Binnen de beeldende kunsten zijn er privéverzamelaars en galerijen die niet gebonden zijn aan het Kunstendecreet. Zij beschikken echter over een eigen archief dat verband houdt met de werken die zij in hun bezit hebben en de werken zelf, wat een interessant geheel vormt om te bewaren. Architecten en vormgevers zijn door hun professionele bezigheden tevens niet gebonden aan het Kunstendecreet. Zij kunnen enkel beroep doen

op een projectsubsidie voor meer creatieve activiteiten of bezigheden zoals het opzetten van een tentoonstelling of het uitgeven van een publicatie voor/over het eigen werk.

Het onderscheid tussen professionele en niet-professionele kunstenaars is niet altijd eenvoudig en eenduidig te bepalen. Ook een onderscheid tussen gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde kunstenaars en organisaties is weinig productief. De problematiek omtrent de zorg voor het eigen archief kan des te problematischer worden wanneer bijvoorbeeld een structurele subsidiëring door de Vlaamse overheid wordt stopgezet. Geen enkele structurele subsidie is voor de eeuwigheid.

Bovendien lopen binnen de amateurkunsten de disciplines grotendeels gelijk aan deze in de professionele sector. Amateurkunstenaars en -organisaties bezitten veelal ook een archief, maar dit is meestal verspreider en minder geordend.

Steunpunten en expertisecentra krijgen ook van personen en organisaties uit de niet-gesubsidieerde sector (professioneel of amateurkunsten) vragen over hoe ze kunnen omgaan met hun archief en collectie. Een andere communicatie en sensibilisering zijn, losgekoppeld van de verplichte zorg, nodig om deze sectoren te bereiken en aan te spreken. De amateurkunstensector is een zeer brede en verscheiden sector, waardoor deze moeilijker te bereiken is. De communicatie kan verlopen via de steunpunten en het Forum voor Amateurkunsten. Voor de professionele, niet-gesubsidieerde beeldende kunsten kan de communicatie verlopen via BAM. Voor de professionele, niet-gesubsidieerde muzieksector kan de communicatie via het Muziekcentrum Vlaanderen verlopen.⁷

Kunstensector

De kunstensector omvat binnen het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' dus het geheel aan gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde kunstenaars en organisaties, al dan niet professioneel.

Dat de niet-gesubsidieerde sector (professioneel of amateurkunsten) niet gebonden is aan het zorgdragen, betekent niet dat deze niet kan gesensibiliseerd worden omtrent het eigen archief en collectie. Voor hen kan wel een 'zorgwens' geformuleerd worden, waarbij men niet gebonden is aan bepaalde richtlijnen en standaarden, maar waarbij het wel wenselijk wordt geacht dat men aandacht besteedt aan het eigen archief en de collectie. Wanneer er richtlijnen opgesteld worden ter concretisering van de zorgplicht uit het Kunstendecreet, kan deze als een niet-bindende richtlijn voor de andere doelgroepen gelden. Zo kan voor de hele kunstensector een zelfde formulering van het zorg dragen voor het eigen archief opgesteld worden.

1.3 Wat is erfgoed / archief van de kunstensector?

1.3.1 Definities

In brede betekenis kunnen alle sporen van activiteiten binnen de kunstensector als het *archief of erfgoed van de kunstensector* beschouwd worden.

De perceptie van de term *archief* is dat dit het louter administratieve, papieren archief omvat. Dit is ook de perceptie die wordt gewekt door de tekst 'Tips en aandachtspunten m.b.t. de subsidievoorwaarde 'zorg dragen voor het eigen archief' uit het kunstendecreet' van het Agentschap Kunsten en Erfgoed. Deze sluit bibliotheek, verzamelingen en collecties uit van de beschrijving '*archief*'. De archiefsector

⁷ Wanneer de steunpunten voor de kunsten worden gefusioneerd tot één kunstensteunpunt, neemt deze die taken over.

schenkt voorsnog weinig aandacht aan de aanwezigheid en de omgang met het artistiek archief. De omvang van een archief wordt tevens veelal uitgedrukt in lopende meters, en er wordt bij de term niet spontaan gedacht aan (artistieke) objecten en diverse materialen. Kunstenaars en kunstorganisaties beschouwen artistieke documenten meestal wel als deel van hun archief.

'Erfgoed' wordt daarentegen vaak beschouwd als een verzamelterm waaronder alles kan ondergebracht worden. Onder 'erfgoed' wordt onder andere het archief, collectie, verzamelingen en immaterieel erfgoed begrepen.

Beide termen overlappen dus elkaar en dit is problematisch om de begrippen op een heldere manier te kunnen hanteren. In het project 'Erfgoedzorg voor de kunstensector' wordt er gekozen om de inhoudelijke betekenis van de termen *archief* en *erfgoed* aan te scherpen om zo tot een werkbare definitie te komen.

De International Standard Archival Description (ISAD) definieert een *archief* als:

*'Het geheel van archiefstukken, ongeacht vorm of medium, organisch gevormd en/of bijeengebracht en gebruikt door een afzonderlijke persoon, familie, of organisatie bij het uitvoeren van activiteiten en het uitoefenen van functies van die archiefvormer.'*⁸

Onder een *archiefstuk* wordt beschouwd:

*'Vastgelegde informatie ongeacht vorm of medium, opgemaakt of ontvangen en beheerd door een organisatie of persoon in de uitvoering van handelen.'*⁹

Onder *cultureel erfgoed* wordt door Faro, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, verstaan:

*'Wat door vorige generaties gemaakt (is) en wat nu nog bestaat en tegenwoordig een grote waarde heeft voor de gemeenschap.'*¹⁰

Het Agentschap Kunsten en Erfgoed ten slotte beschrijft *cultureel erfgoed* als:

*'Al het waardevolle dat wij overgeleverd kregen van onze voorgangers, maar ook objecten, verhalen, documenten en tradities die wij aan deze en volgende generaties doorgeven.'*¹¹

Voor het archief of erfgoed van de kunstensector dringt zich een formulering op die een combinatie vormt van de bovenstaande definities en alle onderdelen, eigen aan de kunstensector, bevat. De definitie moet correct, en tevens verstaanbaar zijn voor de kunstensector zelf.

1.3.2 Onderdelen van het archief

Hieronder worden de (mogelijke) onderdelen en vormen van een archief uit de kunstensector aangehaald en besproken, waarna gekeken wordt hoe de bovenstaande definities zich hiertegenover positioneren.

Administratief en artistiek archief

⁸ Zie: [http://www.icacds.org.uk/eng/ISAD\(G\)df.pdf](http://www.icacds.org.uk/eng/ISAD(G)df.pdf), p.7.

⁹ Idem

¹⁰ Zie: <http://www.faronet.be/erfgoedveld/cultureel-erfgoed>

¹¹ Zie: <http://www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/397731-Erfgoed.html>

Binnen de kunstensector kan er een onderscheid gemaakt worden tussen het artistiek of productiearchief en het administratief of werkingsarchief. Veelal wordt door de kunstensector het artistieke archief als het meer waardevolle aanzien. Vaak wordt dit immers nog gebruikt binnen de huidige werking als inspiratie of reflectie (bv. bij de beeldende kunsten) en voor hernemingen (bv. bij podiumkunsten). In tegenstelling tot het artistieke archief gelden voor administratieve documenten wettelijke bewaartermijnen.¹² Het bestaan van deze bewaartermijnen verzekert echter niet dat na het verstrijken hiervan nog zorg wordt gedragen voor deze documenten.

Bibliotheek

De bibliotheek wordt door de kunstensector zelf als deel van het archief aanzien. Deze wordt vaak geraadpleegd en gebruikt in de eigen werking en mee overgedragen bij een verhuis van het archief naar een bewaarinstelling.

Tenzij boeken een opdracht of boodschap meedragen van de archiefvormer, worden ze, volgens de archiefwetenschap, echter niet beschouwd als archiefmateriaal. In de praktijk worden boeken, indien mogelijk, wel mee overgedragen met het archief. Wanneer het niet mogelijk is om deze samen te bewaren, wordt een lijst opgesteld van de aanwezige werken in de bibliotheek, deze bij het archief gevoegd en de bibliotheek zelf elders ondergebracht (opgenomen in de bibliotheek van de archiefinstelling of geschonken aan een andere organisatie).

De bibliotheekcollectie van een architect of vormgever wordt gedocumenteerd en door het CVAA aangeboden aan diverse architectuurbibliotheken waar zij contacten mee hebben. De lijst met boeken wordt bij het archief gevoegd.

Het Amsab-ISG neemt de boeken, wanneer ze nog niet in hun bezit zijn en behoren tot het aandachtsveld van de instelling, op in de eigen bibliotheek. Wanneer boeken al aanwezig zijn, worden ze geschonken aan anderen.

Wanneer het om een relevante of interessante boekencollectie gaat, geeft het Letterenhuis deze door aan de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen. Zij maken een inventaris op die bij het archief wordt gevoegd. Enkel boeken met (substantiële) opdrachten en/of aantekeningen worden door het Letterenhuis bewaard.

(Museale) objecten en collecties

Bij het artistieke archief van een kunstenaar of kunstenaarorganisatie kunnen ook verscheidene objecten en materialen horen zoals rekwisieten, decors, muziekinstrumenten, maquettes, kostuums en kunstwerken. Naast video- en fotoregistraties, de tekst, werknootities en het lichtplan, zijn deze kostuums, rekwisieten, kostuums, affiches en programmablaadjes soms het enige tastbare dat nadien rest van een theater- of dansvoorstelling. Ook in de muziek zijn bijvoorbeeld de affiches en programmablaadjes, de partituur en de opname het enige wat er rest van een concert.

¹² Voor juridische en administratieve hulp kunnen personen uit de kunstensector terecht bij het Kunstenloket. Voor wettelijke bewaartermijnen, zie: <http://www.kunstenloket.be/nl/advies/financieel-beheer/bewaartermijn-van-de-boeken>

Binnen de klassieke archiefwetenschap en courante archiveringspraktijk in Vlaanderen is het nog niet de gewoonte om objecten op te nemen in het archief. Toch horen objecten die voortkomen uit de werking van de kunstenaar of organisatie ontegensprekelijk bij het archief.

Bij grote hoeveelheden wordt een selectie gemaakt van de te bewaren stukken.

Voor de archieven van theatergezelschap Dito Dito, maakte het AMVB samen met de organisatie een selectie van de te bewaren kostuums. Omdat niet alle kostuums en decorstukken konden bewaard worden, werden in samenspraak de belangrijkste en meest representatieve stukken geselecteerd voor bewaring.

Voor het archief van een architect of een vormgever raadt het CVAa aan om de maquettes altijd mee als archief te beschouwen, wat niet wegneemt dat er mogelijk gescheiden van het archief bewaard worden. Indien dit - om welke reden dan ook - toch niet mogelijk blijkt, worden de maquettes fotografisch gedocumenteerd.

Unieke verzamelingen kunnen, net als een unieke bibliotheekcollectie, gezien worden als een uniek geheel, en in die hoedanigheid opgenomen worden bij het archief.

Onder andere in de beeldende kunsten zijn de meest waardevolle elementen binnen het archief de werken die nog in het bezit zijn van de kunstenaar. Vooral naar valorisatie en herbestemming toe heeft dit gevolgen. Financieel waardevolle werken worden niet onvoorwaardelijk overgedragen aan een bewaarinstelling. Men zal trachten deze opnieuw te valoriseren en zelfs ze eventueel op de markt te brengen. Tevens is het (artistiek) archief een deel van de artistieke praktijk. Vaak wordt teruggegrepen naar oude werken voor bijvoorbeeld inspiratie, reflectie, retrospectieve tentoonstellingen en publicaties. Het archief van een beeldend kunstenaar omvat zijn werk, het papieren, administratieve archief en de documentatie die hij bijhoudt of verzameld heeft. Al deze elementen zijn gelinkt aan elkaar en ondersteunen elkaar.

Digitaal archief

Vandaag is in alle deelsectoren van de kunstensector een groot deel van het archief digitaal. Het digitaal archief, verzameld op diverse digitale dragers, omvat zowel administratieve als het artistieke documenten, en in een aantal gevallen ook de artistieke werken zelf (bv. bij mediakunst).

Het digitale administratieve en artistieke archief bestaat uit zowel administratieve stukken, bijvoorbeeld e-mails met briefwisseling, afspraken en notities, als teksten, ontwerpen, foto's, audio-, video-, en ander werkmateriaal. Ook wordt in alle deelsectoren meestal een website bijgehouden die functioneert als de weergave van de (artistieke) geschiedenis van de organisatie of kunstenaar. Speellijsten, voorbije tentoonstellingen, optredens of voorstellingen, eventueel aangevuld met informatie en/of beeldmateriaal, wordt bijgehouden.

Binnen de podiumkunsten worden repetities voor theater- en dansvoorstellingen vaak opgenomen om te gebruiken voor het verbeteren en reflecteren. De voorstellingen zelf worden vaak vastgelegd op audiovisuele dragers voor de bewaring van het eigenlijke, gespeelde, stuk.

In de beeldende kunsten treft men digitale kunstwerken, online-kunst en installaties met audio en/of video aan waar tevens een speciale bewaarproblematiek rond geldt.

Oorsprong

Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds het archief van een vereniging of een organisatie en anderzijds het privé-archief van een persoon. Een theatergezelschap bezit bijvoorbeeld het archief van de organisatie, maar elke acteur en regisseur heeft zijn eigen archief als privépersoon. Een curator die een tentoonstelling organiseert in een bepaald museum, houdt hier materiaal over bij. Dit archief hoort niet noodzakelijk thuis in het museum, maar kan deel zijn van het persoonlijk archief van de curator.

Archieven blijken ook meer gelijkenissen te vertonen afhankelijk van de grootte en de organisatievorm van de organisatie dan archieven binnen één kunstdiscipline. Zo kunnen gelijkenissen gevonden worden tussen bijvoorbeeld archieven van kleine vzw's, los van de sector waarin ze zich bevinden. Ook archieven van amateurkunstenorganisaties vertonen gelijkenissen.

1.3.3 *Het archief en de collectie van een kunstenaar of kunstenaarorganisatie*

Uit het bovenstaande blijkt dat het verzamelde materiaal van een kunstenaar of organisatie onder andere papieren archief, werken, objecten, bibliotheek en verzamelingen bevat. Al deze onderdelen hebben vaak een onderlinge samenhang en komen voort uit de werking van de kunstenaar of kunstenaarorganisatie.

Binnen de tekst met 'Tips en aandachtspunten m.b.t. de subsidievoorwaarde 'zorg dragen voor het eigen archief' uit het kunstendecreet' is de archiefdefinitie niet aangepast aan de specifieke noden en behoeften van de kunstensector. Zo wordt er expliciet geformuleerd dat bibliotheekmateriaal en/of documentatie en verzamelingen geen deel uitmaken van het archief. Er wordt geen melding gemaakt dat men hier ook zorg voor dient te dragen. Er lijkt in het document vooral aandacht besteed te worden aan het papieren gedeelte van het eigen archief en daarbinnen aan het administratieve archief.

De ISAD-definitie van een archief omvat de diverse onderdelen grotendeels, maar sluit verzamelingen en de bibliotheekcollectie uit. De perceptie van wat een archief is, sluit over het algemeen ook alle objecten uit. In een definitie moet ook rekening gehouden worden met de ontstaanscontext van het materiaal (zoals in de ISAD-definitie), maar moet tevens gedacht worden aan de latere herbestemmingscontext. Alle onderdelen (zoals hierboven opgesomd) ontstaan binnen dezelfde artistieke praktijk, maar deze worden veelal niet op eenzelfde manier bewaard of overgedragen.

Wanneer we toch al deze onderdelen in een werkbare omschrijving willen gieten, kan het best gesproken worden over het *archief en de collectie van de kunstensector*. Hiermee wordt voldaan aan de internationale definitie van een archief en is het toch verstaanbaar voor de kunstensector. Ook wordt er met deze terminologie rekening gehouden met zowel de ontstaans- als de bestemmingscontext.

Als het 'archief van een kunstenaar of kunstenaarorganisatie' wordt in het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' het geheel van archief, werken en objecten verstaan die in relatie staan tot de eigen werking en activiteiten van de kunstenaar of kunstenaarorganisatie. De 'collectie van een kunstenaar of kunstenaarorganisatie' is de bibliotheek en de verzamelingen die in mindere mate resultaat zijn van de eigen werking. Speciale aandacht in de zorg voor het archief en de collectie moet gaan naar de verschillende onderdelen, het geheel dat ze vormen (de samenhang) en de specifieke bewaaromstandigheden van deze onderdelen.

Het '*erfgoed van een kunstenaar of kunstenuorganisatie*' wordt in deze terreinverkenning omschreven als dat deel van de artistieke nalatenschap dat waardevol is om te bewaren voor de volgende generaties. In navolging van wat het Agentschap Kunsten en Erfgoed omschrijft als '*erfgoed*' moet er vooral bepaald worden wat het waardevolle is binnen het archief en de collectie van de kunstensector om te bewaren en door te geven aan volgende generaties. Dit wordt niet aanzien als een taak van de kunstensector zelf; het behoort tot de verantwoordelijkheid van de erfgoedsector, en valt dus ook buiten het blikveld van het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector'.

Onder '*erfgoed*' wordt niet alleen materieel maar ook immaterieel erfgoed verstaan. De immateriële aspecten van het kunstenerfgoed behoren, net als de hogervermelde selectie, niet tot de focus van dit project. De taak voor de zorg van het immaterieel erfgoed ligt volgens het Cultureel-erfgoeddecreet bij de erfgoedgemeenschappen; het is de taak van de cultureel-erfgoedorganisaties om de erfgoedgemeenschappen daarin te steunen.¹³

Desalniettemin stelt zich de vraag naar kennisborging bij kunstenuorganisaties. Veel informatie en kennis zit vevat in de hoofden van (één of meerdere) medewerkers. Wanneer deze vertrekken of bij het stopzetten van de werking, gaat deze kennis verloren. Moet deze kennis bewaard worden en hoe?

1.4 Waaron zorg dragen voor het archief en de collectie in de kunstensector?

De waarde van het eigen archief en de eigen collectie kan persoonlijk of emotioneel (als sporen uit het verleden), juridisch (de verplichting om bepaalde zaken te bewaren of als bewijslast, zie wettelijke bewaartermijnen) of economisch en commercieel zijn. Dit laatste is onder andere duidelijk bij de beeldende kunsten en de letteren, waar de (kunst)werken zelf en een groot deel van het archief een financiële waarde kunnen hebben.

In de eerste plaats kan men zorg dragen voor het archief en de collectie voor zichzelf als kunstenaar of als organisatie; dit kan zowel vanuit pragmatische noden als vanuit een erfgoedbewustzijn. Zorg dragen levert voordelen op voor de werking van de eigen praktijk. Zo bespaart men met een geschoond archief plaats, zijn de documenten makkelijk vindbaar en kunnen ze hierdoor makkelijker geïntegreerd worden in de dagelijkse werking. Het archief en de collectie kunnen gebruikt worden als inspiratie voor nieuw werk, voor het hernemen van theatervoorstellingen, muziekoopvoeringen of tentoonstellingen, voor uitbreiding van of vervolg op eerdere projecten of voor het organiseren van een retrospectieve. Hiernaast draagt men door het zelf bijhouden en beheren van het archief bij aan de manier waarop het verleden van de organisatie of de kunstenaarspraktijk zal worden aanzien of beschouwd in de toekomst. Het archief zal mede bepalend zijn voor een weergave van de eigenheid en de identiteit die latere generaties te zien krijgen.

In tweede instantie kan men zorg dragen voor zijn eigen archief voor anderen of de gemeenschap. Het archief heeft een (kunst)historische en/of culturele waarde waar onderzoekers, andere kunstenaars of geïnteresseerden nu of later mee aan de slag kunnen.

¹³ Het Cultureel-erfgoeddecreet kan gevonden worden op de website van het Agentschap Kunsten en Erfgoed: <http://www.kunstenerfgoed.be/ake/view/nl/5589979-Cultureel-erfgoeddecreet+van+2012.html>. Voor alle initiatieven omtrent immaterieel erfgoed zie de website van Tapis Plein, zie <http://immaterieelerfgoed.be/tapis-plein-vzw>.

1.5 Wat zijn obstakels waarom weinig/niet aan archief- en collectiezorg wordt gedaan?

Uiteraard moet hier eerst de nuancering gemaakt worden dat vele archiefvormers in de kunstensector reeds aan een vorm van archief- en collectiezorg doen, maar dat dit door henzelf niet altijd aanzien wordt als archief- en/of collectiezorg.

Onderstaande obstakels komen in meer of mindere mate naar voor in alle kunstdisciplines.

Niet prioritair

In de eerste plaats besteedt men in de kunstensector weinig/geen aandacht aan het archief doordat archief- en collectiezorg geen prioriteit is in de dagelijkse werking. De financiële middelen die men ontvangt en de tijd die men heeft, worden liever besteed aan de (artistieke) werking en de creatie.

Waardering en aandacht

Verder besteedt men weinig aandacht aan archief- en collectiezorg omdat men weinig/geen waarde hecht aan zijn/haar archief en collectie. Hieruit vloeit voort dat men geen middelen of tijd uittrekt voor de bewaring en de zorg. Er wordt gesteld dat kunstenaars of organisaties die zich bewust zijn van de waarde van hun archief en collectie (financieel en/of persoonlijk) hier ook meer zorg voor dragen en de middelen die gebruikt worden voor de archief- en collectiezorg groter zijn.

Binnen de beeldende kunsten zou er over het algemeen een groot bewustzijn aanwezig zijn van de waarde van het eigen, voornamelijk artistiek, archief. Het administratieve archief wordt in tegenstelling hiermee als minder waardevol beschouwd en hier wordt dan ook weinig aandacht aan besteed. Het bewustzijn van de waarde van zijn of haar archief is in de eerste plaats een emotionele en artistieke waarde. Voor erfgenamen of de omgeving van een kunstenaar speelt na het overlijden veelal de economische waarde van de nalatenschap een grote rol.

Veelal beschouwt men zelf bepaalde delen van het archief als niet economisch of artistiek waardevol, terwijl deze vanuit een erfgoedperspectief wel waardevol zijn (bv. briefwisseling en administratie).

Hier moet tevens genuanceerd worden dat niet alle kunstenaars en organisaties willen dat hun archief bewaard blijft. Het geldt specifiek voor de kunstensector dat kunstenaars zich vaak bewust willen afzetten tegen hun eigen verleden en daar moet in het kader van archief- en collectiezorg ook rekening mee gehouden worden. Sommige kunsten zijn vergankelijk en daar stelt zich de vraag of het mogelijk en zelfs wenselijk is om er een adequaat archief van bij te houden.

De podiumkunsten worden getypeerd door hun vergankelijke aard en die vergankelijkheid maakt, volgens sommigen, onlosmakelijk deel uit van de kunst.

Binnen de architectuur verwijderen veel architecten grote delen van hun archief. Met deze selectie binnen hun oeuvre bepalen ze bewust het beeld te bepalen dat later van hun praktijk blijft voortleven.

Kennis

Men beschikt in de kunstensector niet altijd over voldoende kennis om aan de slag te gaan met de zorg voor het archief; een minimale kennis is hiervoor een basisvoorwaarde. Zeker in verband met het digitale archief heeft men niet genoeg kennis om een goede bewaring te verzekeren. Men weet niet goed hoe men in de praktijk met een digitaal archief moet omgaan en hoe men de bestanden kan bewaren voor de toekomst. Andere speciale formaten en materialen brengen ook specifieke

bewaarproblemen mee. Zo zijn er bijvoorbeeld affiches, stoffen, tekeningen op grote formaten en zeer kwetsbare materialen en (complex samengestelde) objecten waar men zelf geen pasklare oplossingen voor weet.

Men beschikt vaak ook niet over voldoende kennis om de potentiële waarde van het archief in te kunnen schatten, zowel voor het gebruik in de eigen werking als voor anderen.

Soms is men onvoldoende vertrouwd met de steunpunten en expertisecentra, die de kunstenaars en organisaties moeten helpen bij hun archief- en collectiezorg. Er is dus tevens een gebrek aan kennis van de beschikbare hulpbronnen.

Tijd en middelen

De praktische problemen die men ondervindt bij archief- en collectiezorg situeren zich voornamelijk op het organisatorische vlak en bij de infrastructuur. De problemen kunnen enerzijds een gevolg zijn van het gebrek aan waardering voor het archief en anderzijds kennis van de mogelijkheden voor het gebruik en de zorg.

Wanneer men besluit om aan archiefzorg te doen botst men op een veelheid aan praktische problemen met betrekking tot bijvoorbeeld financiële middelen, tijd en plaats. Zoals gezegd besteedt men de (financiële) middelen en de tijd die men heeft liever aan de creatieve werking in plaats van aan archiefzorg. Men beschikt ook niet altijd over de vereiste plaats en inrichting om het eigen archief en collectie te bewaren. Het niet bewaren wordt daarom soms als enige haalbare oplossing gezien.

Wanneer men binnen een professionele organisatie aan archief- en collectiezorg wil doen, krijgt men niet altijd steun van de hele organisatie en het bestuur. Archiefzorg is vaak niet ingebed in het beleid en de dagdagelijkse werking, waardoor het moeilijker is om tijd en middelen te verkrijgen.

Bij NTGent wordt er bottom-up geijverd om minstens 1% van het werkingsbudget naar archief- en collectiezorg te laten gaan, een klein bedrag dat men liever ziet stijgen in de toekomst.

Organisatie en ordening

De meeste organisaties en personen houden hun archief en collectie wel bij, maar dit gebeurt niet altijd op een systematische manier (zowel het analoge als het digitale archief). Analoog materiaal verzamelt men veelal in dozen, al dan niet op één plaats. Wanneer het archief niet gebruikt wordt in de werking vindt er geen doordachte ordening of selectie plaats. Door het niet raadpleegbaar maken van het archief en de collectie, bevindt het zich in een afgesloten en onbruikbare staat. Het archief is het resultaat van het louter bijeenbrengen van al het materiaal. Doordat er geen ordening of systematiek is, zal het archief ook niet/weinig actief gebruikt worden in de werking, aangezien men niets terugvindt op een korte tijd.

Documenten en objecten (zowel analoog als digitaal) zijn vaak verspreid bewaard. Het archief is vaak verdeeld over verschillende personen, verschillende plaatsen en de archief- en collectiezorg is bovendien zeer onderhevig aan personeelwissels. Hoe minder professioneel een organisatie of persoon georganiseerd is, hoe verspreider het archief en de collectie meestal is en hoe meer afhankelijk de zorg is van een bepaalde persoon. Het is soms ook niet duidelijk wie er binnen een organisatie

verantwoordelijk is voor de archief- en collectiezorg. Doordat er geen duidelijke verantwoordelijkheid is of afspraken zijn, neemt niemand de taak en de aandacht voor het archief en de collectie op zich.

Bij de amateurkunsten wordt het archief vaak bewaard door de voorzitter en de zorg is dus ook van hem/haar afhankelijk. Wanneer men het archief en de collectie van een amateurgezelschap bijvoorbeeld wil onderzoeken moet men dus te rade gaan bij de verschillende voorzitters en leden die het gezelschap geteld heeft. Bovendien is het bijhouden en de zorg voor het archief en de collectie bij de amateurkunsten een taak op vrijwilligersbasis.

In de beeldende kunstensector is een zekere basisordering aanwezig. Toch is vaak niet geweten wat zich waar bevindt. Interesse in een meer geordend systeem, eventueel met metadata, is niet aanwezig. Beeldend kunstenaars zijn geïnteresseerd in het behoud en de bewaring van hun artistiek werk, maar hebben vaak geen langetermijnplanning voor hun hele archief en collectie.

Zowel bij professionele als amateurmuziekverenigingen is er vaak niet alleen een basisordering aanwezig in de muziekbibliotheek, maar beschikt men vaak ook over een (soort van) catalogus waarin de bladmuziek aan de hand van enkele metadata beschreven wordt.

1.6 Welke zijn mogelijke redenen en tijdstippen waarom men start met archief- en collectiezorg?

Retroactief

Wanneer men actief aandacht besteedt aan het archief en de collectie is dit veelal uit een zekere interne noodzaak. Dit is tevens het moment waarop er contact wordt opgenomen met een expertisecentrum, steunpunt of archiefinstelling.

Wanneer men plaatsgebrek heeft, gaat men nadenken over of contact opnemen met een expertisecentrum of bewaarinstelling voor een eventuele overdracht. Hetzelfde gebeurt bij een verhuis of stopzetten van een organisatie.

Bij persoonsarchieven is dit vaak het geval op het einde van de carrière of na de dood van de kunstenaar. In het laatste geval nemen de erfgenamen contact op met een aanspreekpunt voor het schenken of in bruikleen geven van het archief en de collectie. In sommige gevallen, onder andere bij beeldend kunstenaars, muzikanten, architecten en ontwerpers wordt een eigen stichting in het leven geroepen voor het beheer van de (artistieke) nalatenschap. Voorbeelden van stichtingen zijn de Estate Philippe Vandenberg, de Bernd Lohaus Stichting en The Maarten Van Severen Foundation.

Een ander tijdstip waarop men aandacht besteedt aan het eigen archief, is een jubileum van de organisatie of vereniging. Dit is voor velen een moment om iets te doen met het eigen verzamelde materiaal. Dit kan resulteren in hernemingen van bijvoorbeeld een voorstelling, het opstellen of hernemen van een tentoonstelling of een publicatie.¹⁴

Proactief

¹⁴ Zie ook de publicatie 'Hoera, een jubileum?! Praktijkwijzer voor verenigingen en hun erfgoed' (2013, provincie Vlaams-Brabant i.s.m. de provincie Limburg en ADVN vzw | archief en onderzoekscentrum, Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, KADOC-KU Leuven, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving en Liberaal Archief).

Men besteedt weinig tot geen aandacht aan het proactief zorg dragen voor het archief en de collectie. Voor of tijdens de creatie denkt men nog niet na hoe men het werk gaat of kan bewaren. Archief- en collectiezorg is in het beste geval dus iets dat retroactief gebeurt. Hierop bestaan wel enkele uitzonderingen. Bijvoorbeeld architecten hebben al van bij de creatie een grote bekommernis om de leesbaarheid van de ontwerpen en maken regelmatig back-ups. Ook componisten delen dezelfde bekommernis om de leesbaarheid te behouden.

1.7 Welke zijn de behoeftes die de stuurgroep signaleert met betrekking tot de zorg voor het archief in de kunstensector?

Hieronder volgen een aantal noden die de stuurgroep, met een belangrijke vertegenwoordiging vanuit de cultureel-erfgoedsector, opmerkte met betrekking tot de archief- en collectiezorg in de kunstensector. Deze behoeftes werden gebundeld onder de definitie van wat '*zorg voor het eigen archief*' concreet betekent in de kunstensector en de toekomstige problematiek van overdrachten en de selectie die hieraan vasthangt.

Verduidelijking van het concept '*zorg voor het eigen archief*'

In eerste instantie moet er duidelijkheid geschapen worden rond wat het *zorg dragen voor eigen archief* uit het Kunstendecreet precies inhoudt. Dit houdt in dat er moet bepaald worden wat archief in de kunstensector kan zijn en hoe hiervoor zorg kan worden gedragen. Het gebrek aan een duidelijke definitie en richtlijnen maken dat de subsidievoorwaarde met betrekking tot archiefzorg te vrijblijvend is en niet kan afgetoetst worden. Wanneer de zorgplicht duidelijk gedefinieerd is, moeten eenvoudige en haalbare richtlijnen de zorg mogelijk maken.

Meerdere malen werd door de gesprekspartners gesproken over richtlijnen die afhankelijk zijn van het feit of een organisatie of persoon gesubsidieerd wordt en van het subsidiebedrag. Er werd tevens de optie geopperd van een 'archiefbeheerplan' dat door het bestuur of de directie zou moeten goedgekeurd of onderschreven worden om archief- en collectiezorg in te bedden in de werking. Dit zou verzekeren dat de archiefzorg gesteund wordt door de hele organisatie en dat er een langere termijnplanning en visie is voor het behoud en beheer. In plaats van het opstellen van een apart plan voor de archief- en collectiezorg, kan de archief- en collectiezorg ook opgenomen worden in de actie- of beleidsplannen.

Onder andere binnen de podiumkunsten stelt zich het probleem dat essentiële aspecten van de werking van een kunstenaar of kunstenaarorganisatie niet altijd worden weergegeven door het huidige archief, dat gegroeid is uit de min of meer toevallige materiële sporen van de creatiecontext, het creatieproces en bijvoorbeeld de voorstelling. Ook binnen architectenbureaus, waar er een relatief groot personeelsverloop is, is niet altijd duidelijk wie meewerkte aan welk project. Wanneer stagiair-architecten komen en gaan, dreigt er een verlies van kennis te ontstaan.

Het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' moet sensibiliseren of aanbevelingen doen rond het actief documenteren van waardevolle aspecten (bijvoorbeeld de captatie van voorstellingen, het documenteren van repetitieprocessen en het weergeven van praktische werking) zodat ook deze kennis bewaard blijft.

Overdracht

Wanneer de kunstensector gesensibiliseerd wordt met betrekking tot het zorg dragen voor het eigen archief en de collectie stelt er zich een (al dan niet toekomstig) probleem naar overdrachten en de bewaring bij bewaar- of archiefinstellingen. Op dit moment zijn er in bepaalde disciplines reeds problemen voor het vinden van een bewaarplaats voor het archief en de collectie.

De problematiek rond overdrachten gaat tevens over het feit dat kunstenarchieven en -collecties vaak een geheel van zeer verscheiden documenten en objecten zijn. Elk daarvan vraagt zijn eigen aanpak, kent zijn eigen problemen, noden en behoeftes naar bewaring en ontsluiting toe. Op dit moment stoot men op de 'tekorten' van heel wat bewaarinstellingen in Vlaanderen, die nog altijd ingedeeld zijn volgens de drie basistypes: archieven, erfgoedbibliotheken en musea. Ook de eigenlijke bewaring van materiaal is lange tijd bepaald door deze driedeling: archiefdocumenten gingen naar archiefinstellingen, bibliotheekmateriaal naar bibliotheken, objecten naar musea. Hoewel er langzaam verandering komt in deze situatie (archieven nemen steeds meer ook objecten aan, musea gaan ook archieven bewaren), brengt dat wel met zich mee dat bewaarinstellingen meer moeten gaan investeren.

Door het strikte collectieplan van de Vlaamse musea, vinden beeldend kunstenaars moeilijk een bewaarplaats voor hun nalatenschap. De Vlaamse musea voor hedendaagse kunst zijn geen archiefinstelling, maar zouden wel geïnteresseerd zijn in de opname van archief van kunstenaars waarvan ze reeds werken in hun collectie hebben.

Het M HKA signaleert dat de musea geen middelen en infrastructuur hebben om archieven op te nemen en te beheren. Wanneer een archief in het M HKA binnenkomt, heeft men niet het personeel of de middelen om het archief te onderzoeken, te inventariseren of te gebruiken binnen hun collectie. Dit gebrek aan valorisatie zou een reden vormen waarom weinig beeldend kunstenaars geneigd zijn om hun archief over te dragen naar een museum, maar opteren voor een eigen archiefwerking zoals bv. Luc Tuymans. Momenteel bezit het M HKA het archief van het ICC, maar dit is niet geïnventariseerd en er worden slechts sporadisch elementen uitgehaald om tentoon te stellen. Rond het archief en de inboedel van het huis van Panamarenko, tevens in het M HKA ondergebracht, zou men in de toekomst een kenniscentrum over de kunstenaar willen oprichten.¹⁵

Binnen het S.M.A.K. koos men er eerder voor om het kunstenaarsarchief van Philippe Vandenberg niet op te nemen omdat het museum niet de tijd en de middelen had om hierrond een werking op te starten. Op termijn wil het museum graag een werking rond kunstenaarsarchieven uitbouwen, zowel van kunstenaars die zich reeds in de collectie bevinden als van kunstenaars die men graag wil opnemen in de collectie. Binnen het S.M.A.K. merkt men de paradox op dat zowel de overheid als het museum zelf wil starten met een archiefwerking, maar dat hiervoor geen middelen ter beschikking worden gesteld of dat men door een gebrek aan archiefwerking knipt in de middelen.

Het archief en de collectie van theatermaker Eric De Volder is recent opgenomen in het Museum Dr. Guislain te Gent. Hier zal zijn nalatenschap bewaard, onderzocht en ontsloten worden. Dit is

¹⁵ Zie ook: <http://bamart.be/nl/news/detail/9593/0/1/>

echter niet het gevolg van een structurele interesse in podiumkunstenarchieven vanuit het museum, wel door een specifieke band met Eric De Volder.

Mu.Zee in Oostende stelt tevens dat de grootste nood een gebrek aan middelen is om kunstenaarsarchieven te inventariseren, selecteren, te onderzoeken en te bewaren. Zo bezit men het archief van James Ensor, waar voorlopig geen middelen voor zijn gevonden om iets mee te doen.

Wanneer archieven en collecties worden overgebracht naar een archiefinstelling wordt de keuze gemaakt om het archief en de collectie onder te brengen in een bewaarinstelling die werkt vanuit een bepaalde thematiek (bv. het Letterenhuis), vanuit een religieus-filosofische strekking (Amsab-ISG, KADOC, ADVN en Liberaal Archief) of vanuit een geografische insteek (bv. stads- en gemeentearchieven en AMVB). Meestal wordt vanuit de expertisecentra en steunpunten gekozen om een archief onder te brengen in een bewaarinstelling waar het de meeste betekenis heeft.

Er wordt gepleit voor een duidelijk beeld van wie welke archieven en collecties opneemt (het delen van het collectieprofiel en acquisitieplan van de Vlaamse archieven en musea). Dit zou enerzijds makkelijker zijn voor archiefvormers en expertisecentra om te weten waar ze terecht kunnen met hun vragen en erfgoed. Anderzijds is het voor de archiefsector duidelijk waar de collectie van de ene begint, en waar die van de andere eindigt.¹⁶ Er is dus enerzijds het probleem van de collectieplannen, maar er is anderzijds het probleem van het voldoende uitgerust zijn om een veelheid aan materiaalsoorten op te nemen en de daaraan vasthangende bijkomende investeringen (mensen, infrastructuur, kennis, enz.).

In archiefinstellingen bepleit men dat archieven bij een overdracht niet verspreid geraken, maar samen als één geheel bewaard blijven. In geval van verspreiding over diverse instellingen wordt er verwezen naar de andere delen (via Odis of Archiefbank Vlaanderen) of wordt er gewerkt met (langdurige) bruiklenen.

Het 'in goede handen geven' van het eigen archief wordt in de 'Tips en aandachtspunten m.b.t. de subsidievoorwaarde 'zorg dragen voor het eigen archief' uit het kunstendecreet' vermeld als een belangrijke opdracht van de gesubsidieerde organisaties. Dit beslaat het statische archief en gaat over het schenken, in bruikleen of bewaring geven ervan. De mogelijkheid moet hier tevens worden voorzien om als kunstenaar of kunstenaarorganisatie het statische archief zelf te beheren en te bewaren; niet alles kan immers ondergebracht worden in een bewaarinstelling. Met het oog op een goede bewaring van het archief en de collectie moet dan begeleiding worden voorzien vanuit een archiefinstelling of een expertisecentrum.

Het AMVB en het Letterenhuis zien als archiefinstelling geen probleem in het begeleiden van kunstenaars of organisaties bij het beheren van hun eigen archief ter plekke, los van het feit of er achteraf een overdracht naar de archiefinstelling volgt.

Selectie

¹⁶ Het Firmament plant eind 2013 een bevraging bij alle collectiebeherende instellingen om te peilen naar hun houding tegenover podiumkunstenerfgoed, met het oog op begeleiding in herbestemmingskwesties. Met dit onderzoek zal voor het podiumkunstenerfgoed duidelijk worden waar de lacunes zijn.

Samenhangend met de problematiek van de overdrachten moet aandacht geschonken worden aan een goede selectie en schoning van het eigen archief. Een archief en de collectie kan en mag niet gezien worden als een verzamelplaats van alles wat men vindt en verzamelt. Wanneer iedereen alles gaat bewaren wat men heeft, stelt er zich op termijn een groot probleem met bewaarplaatsen na een overdracht. Niet alles kan en moet bewaard worden. Een goede selectie is dus onontbeerlijk.

Wanneer men echter archiefvormers zelf verantwoordelijk stelt voor de schoning en selectie, bestaat de kans dat waardevolle documenten zullen verdwijnen vanuit een 'zelfcensuurreflex'. Wanneer erfgenamen de selectie zouden uitvoeren, is het reëel dat de meest waardevolle onderdelen eruit gehaald worden om zelf bij te houden of om te verkopen. Tevens bestaan er verschillende percepties over wat waardevol is om te bewaren en wat dient verwijderd te worden. Zowel een overdracht als de selectie gebeurt best volgens bepaalde richtlijnen en eventueel in samenspraak met een archiefinstelling of een expertisecentrum. Een archiefvormer heeft veelal de inhoudelijke kennis van het archief, een expertisecentrum of archiefinstelling heeft daarentegen de kennis omtrent bewaring en selectie van wat binnen het archief geïdentificeerd moet worden als erfgoed.

In tegenstelling tot de selectie en eventuele vernietiging, kunnen algemene richtlijnen i.v.m. de schoning van het archief wel opgesteld worden. Het verwijderen van dubbels, metalen clips en nietjes en het ordenen en bewaren van e-mails en digitale documenten kunnen wel als opdracht aan de archiefvormer meegegeven worden. Een aantal van deze richtlijnen zijn reeds opgenomen in de 'Tips en aandachtspunten m.b.t. de subsidievoorwaarde 'zorg dragen voor het eigen archief' uit het kunstendecreet' die door het Agentschap Kunsten en Erfgoed zijn opgesteld. Er moet echter geformuleerd worden dat de integriteit en de totaliteit van het archief steeds moet behouden blijven (en dat er dus geen selectie van de te bewaren stukken plaatsvindt). Het archief is als geheel een neerslag van de praktijk en de handeling, en moet ook zo bewaard en samengehouden worden.

Bij het samenhouden en bewaren van het archief en collectie dient echter één belangrijke kanttekening te worden gemaakt; wanneer zich in dat archief audiovisuele dragers en digitale bestanden bevinden. Archieven en musea in Vlaanderen zijn niet in staat om audio- en filmmateriaal in goede omstandigheden én met de benodigde afspeelapparatuur te bewaren. Een aanzienlijk deel van het audio- en filmmateriaal in archieven en musea in Vlaanderen is in slechte staat, en bovendien nauwelijks beschreven en toegankelijk gemaakt. In plaats van zelf te investeren in een verbetering van de specifieke bewaaromstandigheden en de aankoop en onderhoud van afspeelapparatuur, geven de archieven en musea het filmmateriaal beter in bewaring van een gespecialiseerde instelling zoals bijvoorbeeld CINEMATEK / Koninklijk Belgisch Filmarchief. Ook veel analoge en digitale audio- en videobanden worden door de archieven en musea in Vlaanderen niet goed bewaard, en nauwelijks beschreven en toegankelijk gemaakt. Het is aanbevolen dat de archieven en musea samenwerking zoeken met het Vlaams Instituut voor Archivering (VIAA) voor de digitalisering, preservering en ontsluiting van dit audiovisueel materiaal. Ook voor digitale bewaring in het algemeen werken archieven en musea best samen, bv. met VIAA. Op een zeldzame uitzondering na, bezitten archieven en musea in Vlaanderen vandaag geen digitaal archief dat voldoet aan de vereisten op het vlak van digitale duurzaamheid. Een archief als geheel samenhouden hoeft niet te impliceren dat men het archief ook fysiek op één plek samenhoudt; het is een goede praktijk dat de bewaarinstelling de audiovisuele

stukken elders in bewaring geeft bij een instelling die meer gespecialiseerd is in het bewaren, beschrijven en toegankelijk maken van dergelijk materiaal. Het fysiek willen samenhouden van een archief mag, zoals vandaag spijtig genoeg vaak het geval is, geen oorzaak worden van de verkommering van belangrijke onderdelen hiervan.

1.8 Expertise¹⁷

1.8.1 Waar situeert de expertise zich (en in welke vorm)?¹⁸

Expertisecentra en steunpunten

Alle expertisecentra zijn op de hoogte van de problemen, noden en behoeften voor hun kunstdiscipline en men kan hier dus ook terecht voor alle vragen en kwesties omtrent archief- en collectiezorg. Ze zijn een eerste aanspreekpunt voor de sector wanneer deze vragen hebben over hun archief of collectie, of andere aspecten m.b.t. de omgang met kunstenerfgoed. Vanuit hun kennis over het kunstenveld en over de specifieke doelgroepen waarvoor ze een dienstverlening ontwikkelen, kunnen ze de vertaalslag maken van de inhoudelijke, theoretische en methodologische know how naar verschillende doelgroepen. Op deze manier kan zo doelgericht mogelijk ingespeeld worden op de noden die de expertisecentra detecteren bij hun doelgroep.

De expertisecentra fungeren ook vaak als tussenschakel bij overdrachten.

Zowel Resonant, Het Firmament als CVAa hebben zelf handleidingen of gidsen opgesteld omtrent de zorg en de bewaring van het archief en de collectie van de kunstensector. Deze zijn opgesteld vanuit de eigen kennis van de noden in de sector en hieraan aangepast. Hiernaast werden ook diverse projecten en trajecten opgezet rond erfgoed-, archief- en/of collectiezorg.

Resonant is het expertisecentrum voor het muzikaal erfgoed. Op hun website wordt informatie verstrekt over wat muzikaal erfgoed is of kan zijn en hoe hiermee omgegaan kan worden. Toegespitst op specifieke doelgroepen werkte Resonant tevens verschillende handleidingen uit. De 'Handleiding voor beiaardiers' is bijvoorbeeld ontstaan na een uitgebreid onderzoek van deze discipline en biedt ook antwoorden op hun specifieke problemen. Verder ontwikkelt Resonant momenteel ook een leidraad voor componisten, een handleiding voor archiefzorg bij organisaties en voor de omgang met schenkingen. In september 2013 vond een inspiratiedag voor het erfgoed van hafabraverenigingen (harmonies, fanfares en brassbands) plaats in samenwerking met Vlamo en het Huis van Alijn. Het hafabra-traject wordt in 2014 verdergezet. Samen met het Nederlands Muziek Instituut bracht Resonant de publicatie 'Achter de muziek aan' uit, waarin diverse aspecten van muzikaal erfgoed in Vlaanderen en Nederland worden belicht.

¹⁷ Dit is een niet exhaustief overzicht van de bestaande expertise. Enkel bronnen en organisaties die betrokken zijn bij het project worden vermeld.

¹⁸ Alle (geschreven) bronnen geraadpleegd en gevonden in het kader van dit project werden verzameld in een bronnendocument. Deze lijst werd opgesteld naar de andere expertisecentra die de bronnenlijst aanvullen met hun kennis van beschikbare expertise. Zo ontstaat een document waar zowel per discipline als per archiveringsonderdeel bestaande bronnen en websites ondergebracht worden. Deze bundeling bestaat in eerste instantie voor intern gebruik, maar kan later (in aangepaste vorm) geïntegreerd en opgesteld worden in de toolbox.

Het Firmament, expertisecentrum voor de podiumkunsten, werkt aan een project om de zorg voor archieven en collecties gerelateerd aan de podiumkunsten te verbeteren. Hiervoor zullen concrete richtlijnen voor de omgang met het archief en collectie online toegankelijk gemaakt worden in het voorjaar van 2014. De website wordt opgesteld voor iedereen die in contact komt met podiumkunstenerfgoed en richt zich op organisaties en individuen die de zorg voor archief en collectie niet als prioritaire taak hebben. In het kader van het Theaterfestival, in september 2013, organiseerde Het Firmament een studienamiddag en debat over archiveren in het podiumkunstenveld.

Het CVAa, Centrum voor Vlaamse Architectuurarchieven, gaf drie handleidingen uit (over materiële zorg, inventarisatie en verwerving, selectie en beschrijven) en gebruikt informatie hieruit op haar nieuwe website onder het luik 'Advies'. Deze informatie werd aangepast om zo praktisch en toepasbaar mogelijk te zijn en wordt steeds aangevuld. In 2013 werkte het CVAa een project uit rond het beleid en de omgang met maquettes. Het CVAa tracht ook specifieke expertise te ontwikkelen op vragen uit de sector. Zo tracht men bijvoorbeeld een antwoord te vinden voor de problematiek van de bewaring van CAD-files, binnen een ruimer project over digitale architectuurarchieven. Het CVAa breidde tevens onlangs zijn werkterrein uit naar vormgeving. Met het project 'Vormgeving' wil het CVAa een inhaalslag realiseren voor de registratie en de duurzame bewaring van privaat vormgevingserfgoed. Het wil ook het bewustzijn van het belang ervan vergroten bij erfgoedvormers en cultureel-erfgoedorganisaties en een aanzet geven voor een specifiek beleid. Tot slot wil het expertise opbouwen en doorgeven over de zorg voor vormgevingserfgoed.

Informatie over het creëren, beschrijven, bewaren, online toegankelijk maken en uitwisselen van digitaal en audiovisueel erfgoed is te vinden via de websites van PACKED vzw, expertisecentrum voor digitaal erfgoed, CEST en Scart. Vooraleer PACKED vzw de overgang maakte naar een werking als expertisecentrum voor digitaal erfgoed, was het gedurende een vijftal jaren actief als koepelorganisatie voor 'de archivering en conservering van kunst op elektronische en digitale dragers'.

Het VTi heeft als steunpunt voor de podiumkunsten geen erfgoedwerking en neemt ook geen archieven op. Wel nemen ze documentatie van organisaties en producties op in hun bibliotheek en bieden ze ondersteuning bij de artistieke werking. Daarnaast worden ook schenkingen aanvaard van individuen (bv. critici en programmatoren) die een grote documentaire waarde hebben.

Voor de deelsector beeldende kunsten bestaat er geen specifiek expertisecentrum erfgoed, maar kan men terecht bij het steunpunt BAM. Hier werd een handleiding geschreven, maar deze werd niet uitgewerkt en gepubliceerd.

In het kader van het nieuwe Kunstendecreet worden de steunpunten voor de verschillende kunstdisciplines, VTi, BAM en Muziekcentrum Vlaanderen, samengevoegd tot één kunstensteunpunt:

"Het Kunstensteunpunt wordt een organisatie met discipline en functionele deelwerkingen. Een grotere kritische massa, de gebundelde expertise, de gedeelde overhead, een beter

*veldoverzicht, een duidelijk aanspreekpunt voor alle sectoren en meer interdisciplinaire analyses en werkingen zijn de voordelen van deze integratie.*¹⁹

Het Forum voor Amateurkunsten werkt naar aanleiding van de Week van de Amateurkunsten (WAK) in april 2014, met als thema De Grote Kunst, aan een inspiratiegids rond amateurkunstenerfgoed die online zou verschijnen. Binnen de WAK zouden tevens workshops of studiedagen ingericht worden rond een erfgoedthema. Deze initiatieven worden in samenwerking met de expertisecentra en steunpunten voor de amateurkunsten gerealiseerd.

Faro, steunpunt voor het cultureel erfgoed, publiceert sinds 2013 een update van de Verzekerde Bewaring-bladen online waarin uitgebreide informatie te vinden is over het bewaren van specifieke materialen en dragers.

Archiefinstellingen en musea voor hedendaagse kunst

In Vlaanderen bestaat er geen specifieke archiefinstelling voor de kunsten of voor de verschillende disciplines. Enkel binnen de letteren kan men terecht bij het Letterenhuis, het vroegere AMVC. Onder andere de vier privaatrechtelijke archiefinstellingen (KADOC, Amsab-ISG, Liberaal Archief en ADVN), het AMVB, het Architectuurarchief van de provincie Antwerpen (APA), het Fotomuseum en het Rijksarchief nemen archieven op uit de kunstensector.

Archiefinstellingen bieden begeleiding en informatie aan wanneer ze aangesproken worden voor een eventuele overdracht of bewaargeving. Diverse archiefinstellingen maakten zelf beknopte handleidingen omtrent archiefzorg. Het AMVB maakte de DigiGIDS@work, over het omgaan met het digitaal archief. Ook op de website van het Rijksarchief zijn tal van handleidingen te vinden over bijvoorbeeld het bewaren, organiseren, ordenen en selectie. ADVN, Amsab-ISG, KADOC en Liberaal Archief publiceerden samen met de provincies Vlaams-Brabant en Limburg het boek 'Hoera, een jubileum?! Een praktijkwijzer voor verenigingen en hun erfgoed' (zie verder). Het Letterenhuis bracht de handige en beknopte publicatie 'Zonder jurk niets om te doen opwaaien' uit.

Recent werd de briefwisseling van beeldend kunstenaar Dan Van Severen opgenomen in het Letterenhuis. De werken en het artistieke archief werden ondergebracht in een stichting.

Het Amsab-ISG begeleidde al diverse personen en organisaties uit de kunstensector voor de overdracht van hun archief naar de archiefinstelling. Zo bevindt zich onder meer het archief van kunstenaar Louis Deltour zich in de archieven van het Amsab-ISG evenals het fotoarchief van diverse fotografen. Het archief van De Vieze Gasten wordt momenteel begeleid naar een overdracht.

In het KADOC worden nog maar zelden archieven uit de hedendaagse kunstensector opgenomen doordat er op dit moment nog maar weinig personen of kunstenuorganisaties zijn die zich binnen het katholieke denkveld bevinden. Wel worden nog steeds archieven van, onder andere, ateliers binnen de architectuur en vormgeving opgenomen.

¹⁹ Zie voorstel voor nieuw Kunstendecreet: <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2012-2013/g2157-1.pdf>.

Binnen de beeldende kunsten kan men informatie en hulp vinden bij de musea voor hedendaagse kunst in Vlaanderen zoals Mu.ZEE, S.M.A.K. en M HKA. De musea echter hebben vaak niet de middelen, personeel of infrastructuur om archieven van kunstenaars op te nemen, maar kunnen mogelijk wel een dienstverlening aanbieden naar kunstenaars die zij in hun collectie hebben.

Het M HKA wil zo de context rond de werken in hun collectie uitbreiden door het helpen opstellen van oevrecatalogi, het inventariseren, digitaliseren en documenteren van het archief en de collectie in het atelier van de kunstenaar.

Andere erfgoedorganisaties

Ook diverse erfgoedcellen in Vlaanderen (bv. Erfgoedcel Waasland en Erfgoedcel CO7) stellen laagdrempelige informatie online beschikbaar, voornamelijk gericht naar heem- en lokale geschiedkundigen.

De provincies Vlaams-Brabant en Limburg hernemen dit jaar, in samenwerking met de vier culturele archieven in Vlaanderen (KADOC, Liberaal Archief, ADVN en Amsab-ISG), de publicatie 'Hoera, een jubileum?! Een praktijkwijzer voor verenigingen en hun erfgoed'. Deze verscheen ongeveer 10 jaar geleden een eerste keer en richt zich tot niet-professionele verenigingen en organisaties die naar aanleiding van een jubileum een activiteit, tentoonstelling of publicatie willen organiseren met hun erfgoed. De handleiding en bijhorende website zijn in eerste instantie een wegwijzer voor de manieren waarop een vereniging haar erfgoed kan inzetten bij de organisatie van een dergelijk evenement. Verder geeft het een aanzet tot het veiligstellen van dit erfgoed voor de toekomst. De nieuwe publicatie, die verschijnt in boekvorm en op een website, beantwoordt vragen over wat erfgoed is of kan zijn, hoe ermee om te gaan en wat ermee gedaan kan worden. Zowel de handleiding als de website werden in december 2013 voorgesteld.

De website Depotwijzer.be is een gezamenlijk initiatief van de vijf Vlaamse provincies en de Vlaamse Gemeenschapscommissie. De website wil de wegwijzer zijn voor erfgoeddepotbeleid, -werking en -praktijk in Vlaanderen en Brussel. Hij bundelt relevante expertise, up-to-date informatie en praktische tips voor een verantwoorde bewaring van erfgoed in depots. Op de site is informatie te vinden over het depotgebouw en haar inrichting, het beheer, conserveren en registratie van collecties en de omgang en organisatie van collecties.

Registratiebanken

In Vlaanderen zijn er diverse databanken of platformen waarop archieven, collecties en archiefvormers kunnen gevonden worden.

Archiefbank Vlaanderen (ABV) is een centrale online databank voor Vlaamse private archieven. Archiefbank Vlaanderen publiceerde op zijn site een handleiding over de basis van archiefzorg en hoe men zijn/haar archief of collectie kan registreren. In het verleden werden er meerdere cursussen georganiseerd over archiefzorg en registratie. De vorming wordt laagdrempelig en bruikbaar gehouden. ABV sensibiliseert tevens door te focussen op moeilijk te bereiken archieven. In 2013 lag de focus op sporterfgoed en sportarchieven in de ABV-databank.

Binnen ABV wordt er bij de registratie geen onderscheid gemaakt tussen een 'traditioneel' archief, de bibliotheek en verzamelingen of collecties. ABV paste de registratieformulieren aan zodat bibliotheken,

verzamelingen of collecties eveneens kunnen opgenomen worden met het archief bij de registratie. Archiefvormers kunnen dus heel hun archief registreren, met de mogelijkheid om bibliotheek, collecties en verzamelingen op te nemen als een deelarchief. Om een archief te registreren in ABV moet dit trouwens niet statisch zijn. Ook dynamische archieven kunnen ingevoerd worden. Wanneer een archief geregistreerd wordt in ABV hoeft dit niet open en toegankelijk te zijn. Men kan tevens een archief invoeren zonder dat dit publiek zichtbaar is in de databank van ABV. Een archiefbeschrijving kan als het ware aan de achterzijde van het systeem blijven bestaan; enkel ABV heeft hier dan zicht op, niet de buitenwereld. Binnen ABV stelt er zich dus geen probleem omtrent het registreren van het archief en de collectie van kunstenaars of kunstenuorganisaties.

Het beheer en de ontwikkeling van ABV wordt opgenomen door de vier culturele archieven in Vlaanderen (Amsab-ISG, KADOC, ADVN en Liberaal Archief).

Ook Odis wordt beheerd door de vier bovenstaande archiefinstellingen. Odis is het Onderzoekssteunpunt Databank Intermediaire Structuren en bevat historische gegevens over de Vlaamse intermediaire structuren (intussen breder dan aanvankelijk opgevat), de personen die er in actief waren, de publicaties en archieven die zij voortbrachten. In Odis ligt meer dan in ABV de klemtoon op het blootleggen van het netwerk (bv. familie- en samenwerkingsverbanden) van de archiefvormers. Ook hier kunnen archieven nog dynamisch zijn en kunnen ingevoerde archieven (of bepaalde gegevens) onzichtbaar gemaakt worden voor het publiek. Niet iedereen kan steekkaarten aanmaken; een organisatie die lid wil worden, dient lidgeld te betalen. Onder andere CVAA maakt vaak steekkaarten aan van archiefvormers waarmee het contact heeft en ontsluit Odis met een filter architectuur en vormgeving op zijn eigen website.

Muziekbank Vlaanderen is een register van het muzikaal erfgoed in Vlaanderen. Archieven en collecties worden hierin geregistreerd en beschreven. Muziekbank Vlaanderen is een initiatief van Resonant.

Andere initiatieven

De Erfgoedcel Brussel en het AMVB organiseerden in 2013 voor de Brusselse kunstorganisaties een vormingstraject, 'Archiefzorg voor Brusselse Kunstinstellingen', waarin stapsgewijs archiefzorg en –beheer worden aangebracht. Het traject, dat in samenspraak met de expertisecentra Resonant, Het Firmament en PACKED vzw werd opgezet, bestond in oorsprong uit een zestal sessies van een halve dag. Er werd bewust gekozen voor een zedelijke cursusreeks waarbij de deelnemers huiswerk meekregen en zo zelf aan de slag moesten gaan in hun eigen archief. Dit zou voor velen een eerste concrete stap geweest zijn waardoor ze hun archief leerden kennen en van start gingen met de zorg. Voorafgaand aan de eigenlijke start van het cursustraject moest door het bestuur van de kunstorganisaties een intentieverklaring ondertekend worden, zodat de hele organisatie betrokken was bij de archiefzorg. Het traject ging van start in het voorjaar, maar er was minder belangstelling dan verwacht. Door onvoorziene omstandigheden bij het AMVB lag het traject vanaf de zomer stil. PACKED vzw neemt een aantal taken over en organiseert in december 2013 in samenwerking met het AMVB en de expertisecentra plaatsbezoeken bij de vier ingeschreven Brusselse kunstenuorganisaties. Hun omgang met archiefzorg wordt eventueel opgenomen als praktijkvoorbeelden binnen de toolbox die wordt gecreëerd in het kader van het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector'. PACKED vzw organiseert in

januari 2014 in het kader van 'Archiefzorg voor Brusselse Kunstinstituten' ook een sessie rond digitale bewaring.

Verder bestaan er ook nog tal van artikels, publicaties, e.d. die handelen over diverse aspecten van archiefzorg in de kunsten: specifieke voorbeelden van kunstenaars en organisaties en hun erfgoed, verslagen of artikels van lopende of afgesloten projecten, actuele problematieken in de sector, nieuwe initiatieven of instellingen, ...

In het kader van de interuniversitaire 'Master na Master Archivistiek: Erfgoedbeheer en Hedendaags Documentbeheer' werden er ook diverse eindverhandelingen geschreven over bijvoorbeeld het archief van kunstenaars, theatergezelschappen en de selectieproblematiek.²⁰

Publicaties en websites

Via tal van publicaties en websites uit binnen- en buitenland is informatie te vinden over verschillende aspecten i.v.m. archief- en collectiezorg. Hierboven werden reeds de publicaties en sites vermeld met de expertise van de steunpunten, expertisecentra, archieven en musea uit Vlaanderen. Hierbuiten is voor elke discipline internationaal nog andere informatie te vinden, algemeen of specifiek toegespitst op één zorgonderdeel. Interessante discipline specifieke sites met informatie zijn bijvoorbeeld The Dance Heritage Coalition, met een Artists Legacy Toolkit²¹, A Visual Artist's Guide to Estate Planning²² en Het ontwerpproces bewaard (NAi)²³.

The National Archives (UK) speelt met 'Archiving the Arts' in op dezelfde problematiek als het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector'.²⁴

Buitenlandse archiefinstellingen en bibliotheken stellen via hun website ook publicaties ter beschikking met tips en instructies voor het bewaren van archiefmateriaal. Voorbeelden hiervan zijn het Gemeentearchief Rotterdam (NL), Instituut Collectie Nederland (NL), The Library of Congress (VS) en The Archives Association of British Columbia (CA).

1.8.2 Welke aspecten van archief- en erfgoedzorg komen in de bestaande expertise aan bod?

Aanwezige expertise

Bij het groeperen en bundelen van de bestaande expertise blijkt dat, zowel binnen Vlaanderen als internationaal, voor elke discipline binnen de kunsten één of meerdere handleidingen of gidsen bestaan. Enkel voor de beeldende kunsten bestaat binnen Vlaanderen geen specifieke handleiding over archief- en collectiezorg. Binnen het steunpunt BAM werd gestart met de aanmaak een gids, maar het proces werd intern stopgezet.

De meeste beschikbare handleidingen belichten de verschillende stappen binnen de archief- en collectiezorg. De sectorspecifieke handleidingen en gidsen buigen zich in eerste instantie beknopt over

²⁰ Een lijst van alle verhandelingen binnen de interuniversitaire master na master archivistiek: <http://faad.be/wp-content/uploads/2013/10/VerhandelingenArchivistiek.pdf>

²¹ Zie: <http://www.danceheritage.org/artiststoolkit.html>

²² Zie: <http://sharpeartfdn.qwestoffice.net/supplement/2008-supplement.pdf>

²³ Zie: http://www.nai.nl/content/225591/het_ontwerpproces_bewaard

²⁴ Zie: <http://www.nationalarchives.gov.uk/archives-sector/archiving-the-arts.htm>

de vraag 'Wat is archief?' en 'Waarom aan archiefzorg doen?'. Vervolgens komt de nadruk te liggen op de bewaarmedstandigheden en -mogelijkheden voor de verschillende dragers die voorkomen binnen deze discipline. Het onderwerp wordt benaderd vanuit een praktisch standpunt en er wordt gestreefd naar oplossingen die zo haalbaar en betaalbaar mogelijk zijn.

De materiële zorg en de ordeningsprincipes zijn de onderdelen waar het meeste aandacht aan besteed wordt en hierover zijn dan ook veel publicaties te vinden. Enkel op het einde van een gids wordt meestal kort de problematiek van de overdrachten aangeraakt. Waar men terecht kan en hoe een overdracht in zijn werk gaat, wordt vaag toegelicht. Doordat hier geen pasklare antwoorden zijn die voor elke organisatie of persoon van toepassing zijn, kan dit onderdeel niet in detail worden uitgeschreven.

Veel specifieke expertise is te vinden over de duurzame bewaring van materialen en diverse dragers. Deze informatie is veelal gericht op de professionele archiefsector of lokale overheden en instanties die een wettelijke verplichting hebben. Deze richtlijnen en informatie zijn dan ook vaak zeer uitgebreid, en hierdoor minder laagdrempelig en duur. Dit maakt ze minder toepasbaar voor personen en organisaties (zoals kunstenaars en kunstenurganisaties) die minder vertrouwd zijn met archieven en de zorg ervoor.

Onderbelichte aspecten

Minder tot weinig specifieke informatie is te vinden over de selectieproblematiek bij private of persoonsarchieven. Door de specifieke problematiek is geen duidelijke lijn te trekken wat moet bewaard worden en wat uit een archief mag worden verwijderd. Toch kwam eerder naar voor dat de selectie een complex, maar belangrijk aspect is binnen de erfgoedzorg doordat niet alles kan bewaard worden.²⁵ Richtlijnen blijven vaag en oppervlakkig. Kennis over selectie bij privaatrechterlijke archieven kan gevonden worden bij de Werkgroep Privaatrechterlijke Archieven van de VVBAD.

Weinig bronnen leggen de nadruk op de waarde van het archief en de collectie voor de (artistieke) werking. Hoe archief- en collectiezorg in de toekomst van belang kan zijn voor een kunstenaar of kunstenurganisatie en geïntegreerd kan worden in hun werking, blijft tevens onderbelicht.

De bestaande expertise richt zich voornamelijk op het retroactief zorg dragen en ordenen van het archief. Desalniettemin start archiefzorg het beste bij de creatie, zeker in een digitale omgeving. Dit aspect kan beter belicht worden om personen en organisaties richtlijnen mee te geven over bijvoorbeeld de opslag van hun digitaal materiaal.

Ontbrekende aspecten

Wat ontbreekt in de meeste, al dan niet sectorspecifieke handleidingen, zijn goede praktijkvoorbeelden die de theorie toepassen. In verschillende gesprekken kwam naar voor dat uitwisseling van ervaringen in de sector als bruikbaar worden aanzien. De praktijkvoorbeelden of *use cases* kunnen zich toespitsen op een bepaald probleem of het hele proces. De ervaringen van collega's of een collega-organisatie kunnen bijdragen aan het oplossen van de eigen problemen. Kennis kan uitgewisseld worden. Door het gebruik

²⁵ Het Firmament plant, binnen zijn project archief- en collectiezorg, ook een traject om een methodiek te ontwikkelen die gezelschappen en verenigingen kan helpen bij selectie en waardering. Het CVAA is bezig met een project om voor het digitale archief van architectenbureaus een methodiek te ontwikkelen die toelaat proactief aan archiefzorg te doen.

van praktijkvoorbeelden kan duidelijk worden gemaakt waarom bepaalde keuzes gemaakt werden en hoe het proces verliep.

Vele gidsen richten zich ofwel op één specifieke kunstdiscipline, ofwel op archiefzorg in het algemeen. Bronnen voor archiefzorg toegespitst op de hele kunstensector werden niet gevonden. Beschrijvingen van het proces, de beweegredenen en de obstakels tijdens het archiveren door de kunstensector zelf, werden tevens niet gevonden. Praktijkvoorbeelden of illustraties van concrete gevalstudies van archiefzorg binnen de kunsten kunnen enkel worden gevonden door contact op te nemen met de rechtstreekse betrokkenen (kunstenaars en kunstenuorganisaties, maar ook bewaarinstellingen zoals culturele archieven).

Ondanks de aanwezigheid van de vele en kwaliteitsvolle expertise, blijft het voor een archiefvormer soms moeilijk om een aanzienlijk deel van de relevante informatie te vinden. Er lijkt dus nood aan een overzicht van de beschikbare informatie en waar deze geraadpleegd kan worden. Het gebrek aan een overzicht blijkt ook uit het feit dat men binnen de kunsten en de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen niet altijd op de hoogte is van lopende initiatieven binnen eenzelfde actieveld.

1.9 Toolbox

De creatie van een online toolbox, waar de nog op te stellen en te verwerken expertise voor de hele sector kan opengesteld worden, werd door de stuurgroep van het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' als nuttig aanzien. De creatie van de toolbox moet afgestemd worden met de lopende projecten en initiatieven, en een samenwerking tot stand gebracht worden voor de nieuw te ontwikkelen expertise. Het doel van de toolbox is tweeledig:

- hij moet duidelijkheid scheppen over wat zorg dragen voor het eigen archief en eigen collectie is, en sensibiliseert om dit te doen;
- hij reikt in functie hiervan informatie, richtlijnen en tools aan.

1.9.1 Afstemmen met bestaande initiatieven

Tijdens de gesprekken met diverse actoren in het erfgoed- en kunstenveld werd tevens onderzocht hoe het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' een aanvulling kan zijn op de bestaande expertise en de lopende initiatieven. Binnen de meeste disciplines is er expertise aanwezig over de zorg voor het eigen archief en de collectie. De gekende initiatieven en projecten die zich situeren in het veld van de zorg voor het kunstenerfgoed werden weergegeven onder punt 1.8.1. (bestaande expertise). De te ontwikkelen toolbox moet streven naar een eigen invalshoek en zich richten op alle kunstdisciplines. In samenspraak met PACKED vzw beslisten de werk- en stuurgroep hoe de toolbox vormelijk en inhoudelijk invulling krijgt.

1.9.2 Nieuwe expertise

Door het bestaan van kwalitatieve expertise en de aanwezigheid van de lopende initiatieven in Vlaanderen, werd het niet nuttig aanzien om nieuwe expertise te ontwikkelen met betrekking tot de behoud- en beheeraspecten van de archief- en collectiezorg. Nieuwe expertise dient echter wel te

worden ontwikkeld over de aspecten valorisatie en waardering van het eigen archief.²⁶ Deze nieuwe expertise zal bijdragen aan het sensibiliseren voor archief- en collectiezorg in de kunstensector.

Voor het ontwikkelen van de nieuwe expertise zullen praktijkvoorbeelden of pilootprojecten worden ontwikkeld. Dit zijn enerzijds concrete voorbeelden waarnaar de theoretische tools en richtlijnen kunnen verwijzen om duidelijk te maken hoe men kan omgaan of gebruik maken van het eigen archief. Anderzijds worden bepaalde aspecten onderzocht waaruit informatie kan gehaald worden die verwerkt kan worden in de toolbox.

²⁶ 'Valoriseren' wordt in dit project niet bekeken als het opnieuw bepalen van de waarde. 'Valorisatie' wordt vaak omschreven als het proces van waardebeoordeling of als een selectiemethodiek, maar wordt binnen het project Erfgoedzorg in de kunstensector benaderd als het geheel aan handelingen, instrumenten en strategieën die gericht zijn op het stimuleren van de bruikbaarheid, vindbaarheid, zichtbaarheid en toegankelijkheid van het archief en de collectie voor de archiefvormer zelf en voor derden.

2 Conclusie

Aan deze terreinverkenning gingen tal van gesprekken vooraf die de noden en behoeften in zowel de kunsten- als de cultureel-erfgoedsector met betrekking tot het kunstenerfgoed moesten blootleggen. Ook de bestaande en ontbrekende expertise werd in kaart gebracht. Doel was om tot een duidelijke omschrijving te komen wat het *archief* en het *erfgoed* van de kunstensector is om zo tot een werkbare invulling te komen van de subsidievoorwaarde '*zorg dragen voor eigen archief*' uit het Kunstendecreet.

Tevens kwamen er een aantal aspecten tijdens de gesprekken naar boven die binnen het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' niet direct een antwoord kunnen vinden. Deze werden opgenomen in het addendum 'Werkpunten'.

Archief- en collectiezorg

Uit de gesprekken volgde de terreinverkenning. Hieruit blijkt dat '*erfgoed van de kunstensector*' een breed begrip is. Het is niet duidelijk af te lijnen wat het erfgoed is of wat wel of niet thuishoort in het archief van een kunstenaar of kunstenuorganisatie. Om tot een werkbaar kader te komen werden de definities van zowel *erfgoed* als *archief* scherp gesteld.

De algemene perceptie van de term '*archief*' is dat dit het louter administratieve, papieren archief omvat. De tekst met de 'Aandachtspunten' van het Agentschap Kunsten en Erfgoed sloot terecht de bibliotheek, verzamelingen en collecties uit van de beschrijving '*archief*'. Binnen het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector' wordt geopteerd om gebruik te maken van het begrip '*archief*' zoals die is vastgelegd door ISAD:

"Het geheel van archiefstukken, ongeacht vorm of medium, organisch gevormd en/of bijeengebracht en gebruikt door een afzonderlijke persoon, familie of organisatie bij het uitvoeren van activiteiten en het uitoefenen van functies van die archiefvormer".

In overeenstemming met deze archiefdefinitie kunnen zich in het archief van een kunstenuorganisatie of kunstenaar diverse materialen, dragers en verzamelingen bevinden, ongeacht vorm of drager. Deze *archiefstukken* werden gevormd of bijeengebracht als gevolg van de artistieke werking. Omdat (bibliotheek)collecties ook deel uitmaken van het archief van de kunstensector, maar niet in de bovenstaande definitie vervat zit, wordt er binnen het project gesproken van '*archief- en collectiezorg*'.

'*Erfgoed*' kan enerzijds beschouwd worden als een verzamelterm waaronder alles kan ondergebracht worden. '*Erfgoed*' kan dus een ruimere, beschrijvende term zijn om archief en collectie onder één noemer te plaatsen. Anderzijds kan '*erfgoed*' een beperkter en op waardering gestoeld begrip zijn. '*Erfgoed*' kan bepaald worden op basis van criteria zoals onder meer het belang dat een erfgoedgemeenschap er aan hecht. Uit archieven en collecties kan '*erfgoed*' voortkomen, ze bevatten dus potentieel '*erfgoed*'.

Het '*erfgoed van de kunstensector*' wordt in deze terreinverkenning omschreven als dat deel van het archief en de collectie van een kunstenaar of kunstenuorganisatie dat waardevol is om te bewaren voor de volgende generaties.

Naar de zorg toe vraagt elk van de onderdelen van een archief en de collectie een eigen aanpak voor gebruik, bewaring en ontsluiting. Het is dus niet zozeer de definitie van wat in de kunstensector een *'archief'* is die moet bepaald worden, het is tevens de omgang met dit archief die een specifieke benadering vraagt.

Kunstensector

Er werd vastgesteld dat de *'kunstensector'* zelf heel breed en divers is. Onder de kunstensector worden gerekend: de beeldende, audiovisuele en mediakunsten, architectuur, vormgeving, podiumkunsten en muziek. Zowel personen, organisaties, verenigingen, al dan niet gesubsidieerd, professionelen en amateurkunstenaars vormen het veld van de kunstensector. In eerste instantie dient het project zich te richten op de doelgroep die gebonden is aan het Kunstendecreet en als subsidievoorwaarde de *'zorg voor eigen archief'* heeft. Door ook de andere spelers in het veld, de niet-gesubsidieerde en amateurkunsten, niet uit te sluiten wordt getracht het hele veld te bereiken en te sensibiliseren voor archief- en collectiezorg.

Als één van de oorzaken voor de problematiek rond archief- en collectiezorg in de kunstensector werd een gebrek aan waardering voor en/of kennis van de mogelijkheden voor valorisatie van het eigen archief gevonden. Men heeft weinig inzicht in de waarde van het eigen archief en wat de plaats van het archief en de collectie kan zijn in de dagelijkse werking. Wanneer men zou duiden op de waarde en de gebruiksmogelijkheden, zouden het archief en de collectie beter kunnen ingebed worden in de werking en kunnen tijd en middelen vrijgemaakt worden voor de zorg en het beheer. Ook heeft men weinig zicht op welke delen bewaard moeten worden voor de volgende generaties en hoe deze selectie kan gebeuren, dus welke delen een potentiële erfgoedwaarde hebben. Wanneer dit bewustzijn echter wel reeds aanwezig is, treft men een gebrek aan middelen aan om de juiste zorg te realiseren.

De stuurgroep signaleerde een sterke behoefte aan een verduidelijking van de subsidievoorwaarde uit het Kunstendecreet en duidelijkheid omtrent overdrachten en de selectieproblematiek.

Toolbox

Door het ontwikkelen van een online toolbox kunnen richtlijnen, opgesteld door de erfgoedsector voor de hele kunstensector, ontsloten worden. De richtlijnen dienen laagdrempelig te zijn en een invulling te bieden over wat *'zorg dragen voor eigen archief en eigen collectie'* inhoudt.

Binnen de toolbox moet aandacht zijn voor volgende vragen:

- *Wat is zorg dragen voor eigen archief en collectie?*
- *Waarom aan archief- en collectiezorg doen?*
- *Hoe kan ik zorg dragen voor mijn archief en collectie?*

Uiteraard worden alle inhoudelijke beslissingen in verband met de richtlijnen en de inhoud van de tools in overleg met de werkgroep genomen en voorgelegd aan de stuurgroep van het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector'. Ook wordt er nauw rekening gehouden met de bestaande initiatieven en wordt er aan kennisdeling gedaan zodat dit project ten goede komt van de hele kunstensector.

De inhoudelijke uitwerking van de toolbox als een beschrijving van de pilootprojecten komen aan bod in het actieplan dat volgend op deze terreinverkenning wordt opgesteld.

Addendum: werkpunten

Een meer uitgebreide theorievorming kan uitgebouwd worden naar de specifieke elementen van het archief en de collectie van de kunstensector. In deze terreinverkenning werd een aanzet gegeven die de verscheidenheid weergeeft. Een meer uitgebreide studie kan beter de onderdelen, samenhang en omgang met het archief en de collectie weergeven.

Door de stuurgroep werd het signaal gegeven dat, wanneer de toolbox online raadpleegbaar is, er nieuwe vragen en problemen kunnen opduiken vanuit de kunstensector. Bij het signaleren van nieuwe vragen en hiaten in het huidige veld, kan hier door de cultureel-erfgoedsector op ingespeeld worden en moeten eventueel zowel nieuwe expertise als diensten hierrond uitgebouwd worden.

Wanneer men retroactief aan archief- en collectiezorg gaat doen, gaan nieuwe vragen ontstaan naar de bewaring van de objecten en documenten. Wanneer de vraag naar overdrachten van het archief en de collectie naar een bewaarinstelling zou stijgen, vergroot ook de depotproblematiek en de hieraan vasthangende selectieproblematiek. Bij de proactieve archief- en collectiezorg kunnen vragen opduiken in verband met financiering, (samen)werkvormen, overdrachten, ...

Ook stelde de stuurgroep zich de vraag wat het statuut van het archief en de collectie van een kunstenaar of kunstenuorganisatie is, zowel wanneer de archiefvormer gesubsidieerd wordt door het Kunstendecreet als wanneer deze subsidies zouden wegvallen.

3 Actieplan

In dit actieplan worden de vier actieprogramma's uit de subsidieaanvraag overgenomen en aangevuld of aangepast naar de noden en ondervindingen die naar voor kwamen na de terreinverkenning.

Actie 1. Terreinverkenning en overleg

- 1.1. Overleg subsectoren
- 1.2. Behoeften kunstensector in kaart brengen
- 1.3. Bestaande en ontbrekende expertise in kaart brengen
- 1.4. Toenadering bevorderen tussen de sectoren, subsectoren en organisatietypes
- 1.5. Afstemmen VGC-traject
- 1.6. Herformuleren focus en eigenheid van het project Erfgoedzorg in de kunstensector
 - 1.6.1. Terminologie
 - 1.6.2. Inhoudelijk: duurzaamheid en valorisatie

Actie 2. Creatie toolbox en richtlijnen voor archieven en collecties in de kunstensector

- 2.1. Op basis van de terreinverkenning nieuwe expertise ontwikkelen
- 2.2. Bepalen vorm en ingang toolbox
- 2.3. Invullen van de inhoud van de toolbox
 - 2.3.1. Vraag 1: *'Wat is zorg dragen voor eigen archief en collectie?'*
 - 2.3.2. Vraag 2: *'Waarom zorg dragen voor eigen archief en collectie?'*
 - 2.3.3. Vraag 3: *'Hoe zorg dragen voor eigen archief en collectie?'*
 - 2.3.4. Opstellen van overzicht van bronnen, initiatieven, wetgeving, veld, ...
- 2.4. Afstemmen toolbox met andere bestaande en lopende initiatieven

Actie 3. Opstellen roadmap, sensibilisering en dienstverlening

- 3.1. Sensibilisering
- 3.2. Opstellen roadmap voor het verdere verloop van het project
 - 3.2.1. Heden – juni 2014
 - 3.2.2. Januari 2014 – september 2014
 - 3.2.3. Juli 2014 – december 2014

Actie 4. Projectresultaten dissemineren en sensibiliseren omtrent duurzaamheid

- 4.1. Opstellen van een communicatie- en visibiliteitsplan afgestemd op het kunsten- en cultureel-erfgoedveld
- 4.2. Toolbox online plaatsen
- 4.3. Toolbox promoten
- 4.4. Afsluitend sectorevenement organiseren
- 4.5. Verder sensibiliseren omtrent duurzaamheid en valorisatie
 - 4.5.1. Organiseren workshops (2014)